

УДК 316.285 :32

<http://orcid.org/0000-0002-1956-571X>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.580246>

І. Д. Денисенко

СТРАТЕГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ РУХІВ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ТЕОРІЇ КОНФЛІКТУ Р. ДАРЕНДОРФА

У статті визначаються моменти, які актуалізують дослідницький інтерес до проблемного поля суспільних рухів. Розглядаються основні напрямки його дослідження в сучасному політологічному дискурсі.

Для підвищення рівня ефективності дослідження цього соціально-політичного феномена пропонується акцентувати увагу на евристичному потенціалі теоретичних побудов конфліктологічного змісту Р. Дарендорфа.

Останні розглядаються у двох варіантах – як концептуальні положення з «теорії класів і класового конфлікту» і з «ліберальної теорії соціального конфлікту».

Ключові слова: *суспільні рухи, конфлікт, групи інтересів, класи, життєві шанси, цивільні права.*

И. Д. Денисенко

СТРАТЕГИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ДВИЖЕНИЙ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ПОЛОЖЕНИЙ ТЕОРИИ КОНФЛИКТА Р. ДАРЕНДОРФА

В статье определяются моменты, которые актуализируют исследовательский интерес к проблемному полю общественных движений. Рассматриваются основные направления его исследования в современном политологическом дискурсе.

Для повышения уровня эффективности исследования данного социально-политического феномена предлагается акцентировать внимание на эвристическом потенциале теоретических построений конфликтологического содержания Р. Дарендорфа.

Последние рассматриваются в двух вариантах – как концептуальные положения из «теории классов и классового конфликта» и из «либеральной теории социального конфликта».

Ключевые слова: *общественные движения, конфликт, группы интересов, классы, жизненные шансы, гражданские права.*

I. Denisenko

STRATEGY OF RESEARCH OF SOCIAL MOVEMENTS IN THE CONTEXT OF DEVELOPMENT OF CONCEPTUAL POSITIONS OF R. DARENDORFA'S CONFLICT THEORY

In the article the moments which raise research interest to a problem field of social movements are determined. The basic directions of its research in a modern politological

discourse are considered: from determination concept «public / social movement» before ordering of different variants of theoretical interpretation of this element public lives.

For increase of level of efficiency of research of the given social and political phenomenon it is offered to focus attention on heuristic potential of R. Darendorfa's theoretical constructions conflict maintenances. The last are considered in two variants – as conceptual positions from «theories of classes and the class conflict» and from «the liberal theory of the social conflict».

From a position of the first group of statements social movements are one of channels of transformation of the latent interests of citizens in obvious interests. From a position of the second group – they are simultaneously and one of channels of transformation of interests, and one of variants of display of the public initiative.

Key words: social movements, the conflict, groups of interests, classes, vital chances, civil laws.

Постановка проблеми. Аналіз сучасної соціально-політичної літератури, присвяченої вивченню проблемного поля соціальних рухів, свідчить про те, що представники наукового співтовариства розглядають ці елементи суспільного життя в контексті розвитку тверджень відомого англійського вченого Е. Гідденса.

Ще наприкінці минулого сторіччя цей дослідник стверджував, що «соціальні організації та соціальні рухи – це два канали, за допомогою яких у сучасному світі приводиться в рух рефлексивне засвоєння знання про соціальне життя» [1, с. 77]. При цьому Е. Гідденс підкреслював, що якщо «соціальні організації систематично акумулюють і зберігають соціальну інформацію, створюючи, таким чином, стабільність умов для соціального відтворення», то «соціальні рухи мають більш рухливий характер і могутніший перетворюючий потенціал, оскільки вони протистоять стану речей, що склався, і специфічним образом сполучені з реалізацією нових соціальних проєктів» [1, с. 77–78].

Тобто, у сучасній політичній науці увага до вивчення проблем соціальних рухів постійно актуалізується – з одного боку, як до «джерела напруги і соціальних змін», а з іншого – як до «акумулятора» тих особливостей і прихованих можливостей «існуючого інституціонального порядку, які не були відомі колись» [1, с.78; 10, р. 2].

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми формування і розвитку сучасних соціальних рухів активно аналізуються в дослідженнях таких

західних авторів, як У. Бек, К. Вебер, Е. Гідденс, Р. Дарендорф, Е. Обершалл, Н. Смелзер, Ч. Тіллі, А. Турен, Ю. Хабермас, П. Штомпка та ін. [див., напр., 1–2; 7; 9–12]. Особлива увага приділяється окремим аспектам проблемного поля цього елемента соціальної реальності в публікаціях дослідників з пострадянського простору, а саме – О. Здравомислової, В. Костюшева, Т. Павлової, Н. Скобеліної, О. Ротмистрова, Т. Савельєвої, Ю. Скокової, О. Яницького та ін.. [див., напр., 4–6].

Аналіз публікацій вищезазначених авторів дозволяє констатувати, що предметом їх дослідження є, насамперед :

- дефініція «соціальний рух» («суспільний рух»);
- історія формування і розвитку різних видів суспільних рухів: від робітничого до екологічного;
- різні варіанти теоретичної інтерпретації цього елемента громадського життя: як у контексті використання провідних положень загальновідомих концепцій (парадигм), так і в межах розробки так званої «нової парадигми»;
- методи дослідження (від теоретичних до емпіричних) цього соціально-політичного феномена.

З початку 2000 років у науковому дискурсі також активно обговорюються авторські варіанти можливої систематизації запропонованих стратегій досліджень соціальних рухів.

Наприклад, одні дослідники пропонують поєднувати дані стратегії в три парадигми – колективної поведінки, мобілізації ресурсів і нових соціальних рухів [див., напр., 4; 10].

Інші представники політичної науки – у дві групи теоретичних конструкцій, що одержали назви «класичні теорії» і «сучасні теорії» [див., напр., 6; 10]. Група «класичних теорій» представлена різними варіантами теорії колективної поведінки (від Г. Блумера до Н. Смелзера), теорією відносної депривації Т. Гарра і теорією масового суспільства У. Корнхаузера.

Групу «сучасних теорій» становлять такі теоретичні конструкції: теорія мобілізації ресурсів Дж. МакКарті, М. Зальда, Дж. Дженкинса; різні варіанти

теорії політичного процесу (від П. Ейзенгера до С. Тарроу); теорія фреймів Д. Сноу; теорія нових суспільних рухів [див., напр., 10–12].

Третя група дослідників сучасних суспільних рухів пропонує наявні методи та теоретичні підходи до їхнього вивчення об'єднати в три класи структурних концепцій, що відповідають трьом основним групам факторів, які впливають на виникнення і динаміку цих рухів – концепції: структури політичних можливостей; мобілізаційних структур і ціннісно-нормативних структур [див., напр., 7; 10].

Інші їхні колеги з наукових інтересів аналізують усі запропоновані щодо досліджуваного предмету теоретичні підходи в контексті їх об'єднання в дві групи теорій – колективної поведінки та формальних організацій [див., напр., 10].

Очевидно, що отримані результати такої систематизації теоретичних підходів, запропонованих у науковому дискурсі в контексті пошуку найбільш адекватних методологічних підстав для аналізу сучасних соціальних рухів, певним чином корелюють із вищезазначеними Е. Гідденсом структурно-функціональними особливостями цього соціально-політичного феномена.

Зміст останніх дозволяє їх розглядати як амбівалентні явища соціально-політичної реальності (тобто, як ті, що мають одночасно й конструктивні, й деструктивні наслідки свого існування), наприклад, як інституалізоване соціальне протистояння або як легітимну форму соціального протесту [див., напр., 7; 10–11]) і, відповідно, звертатися при їхнім вивченні до евристичного потенціалу західної теорії політичного конфлікту.

Виходячи з вищезазначеного, **мета статті** – визначити стратегію дослідження сучасних суспільних рухів у контексті застосування концептуальних положень теорії конфлікту Р. Дарендорфа.

Виклад основного матеріалу. Теорію конфлікту Р. Дарендорфа пропонуємо розглядати як сукупність двох варіантів теоретичних конструкцій – так званих «теорії класів і класового конфлікту» та «ліберальної теорії конфлікту».

Зміст першого варіанту теорії конфлікту можна представити через низку концептуальних тверджень, що містяться в його основній праці, присвяченій цій проблематиці – «Соціальні класи і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві» (1957) [8]:

структурні зміни в сучасному індустріальному суспільстві пояснюються в термінах групового конфлікту;

груповий конфлікт носить загальний характер;

причина будь-якого групового конфлікту перебуває в структурі існуючої влади;

організаційним середовищем виникнення і розвитку конфлікту виступають так звані «імперативно-координовані асоціації»;

у кожній «імперативно-координованій асоціації» виокремлюються тільки дві сукупності індивідів, кожна з яких займає або позицію панування (*domination*), або підпорядкування (*subjection*);

кожна така сукупність характеризується загальними прихованими інтересами та утворює конкретну квазігрупу;

у результаті перетворення прихованих інтересів на явні інтереси здійснюється трансформація квазігруп в «групи інтересів» класового типу;

основними моментами, що визначають процес перетворення прихованих інтересів на явні, виступають:

– технічні умови (соціально-демографічний, професійний, кваліфікаційний склад учасників);

– політичні умови (реальна можливість створювати професійні союзи та політичні партії);

– соціальні умови (можливість вільного спілкування та вираження інтересів);

– психологічні умови (характер взаємодії, яка відбувається між індивідуумами; активність у відстоюванні своїх інтересів);

«групи інтересів» виступають реальними агентами групового конфлікту – вони мають власну структуру, форму організації, програму або мету, елемент членства;

перетворення прихованих інтересів різних сукупностей індивідів, що перебувають на позиціях панування або підпорядкування, на явні пов'язані з виникненням групового конфлікту класового типу;

основними характеристиками групового конфлікту класового типу виступають інтенсивність і рівень застосування насильства;

визначальний вплив на розвиток таких характеристик конфлікту мають соціальний плюралізм і соціальна мобільність;

розвиток групового конфлікту класового типу веде до двох типів структурних змін у просторі свого генезису (революційним і еволюційним);

тип і форма структурних перетворень залежать від рівня інституціоналізації (і, відповідно, врегулювання) класового конфлікту;

ефективність здійснення цього процесу в сучасних умовах індустріального суспільства є залежною від формування трьох груп обставин (визнання кожною стороною існування даної конфліктної ситуації і певних інтересів опонента; процес організації «груп інтересів», що відбивають конкретні позиції конфліктуючих сторін; прагнення конфліктуючих сторін взаємно ухвалювати конкретні формальні правила гри, що становлять основу збереження їх відносин);

вищезазначені обставини вимагають також функціонування в структурі суспільства певних (спеціальних) інститутів парламентського або квазіпарламентського типу, головна мета яких – посередництво між конфліктуючими сторонами;

такі соціальні інститути повинні відрізнятися:

– автономністю та правочинністю в досягненні згоди між конфліктуючими сторонами;

– монополією на проведення посередницької діяльності;

– обов'язковістю щодо виконання ухвалених рішень для всіх учасників конфлікту;

– і, нарешті, демократичним характером своєї діяльності;

врегулювання класового конфлікту в умовах індустріального суспільства передбачає три самостійні стадії – примирення, посередництва та арбітражу;

основними засадами ефективного врегулювання конфлікту в усіх без винятку імперативно-координованих асоціаціях виступають промислова (індустріальна) і політична демократії [3, с. 208].

У подальших дослідженнях соціального конфлікту (і насамперед, у книзі «Сучасний соціальний конфлікт. Нарис політики свободи» (1988) німецьким автором було розроблено новий (модифікований) варіант його теоретичних інтерпретацій – так звану «ліберальну теорію».

Ці дослідження орієнтувалися, насамперед, на визначення головного (провідного) конфлікту сучасного суспільства (кінця ХХ сторіччя) та особливостей функціонування його життєвого простору.

«Сучасний соціальний конфлікт, – наголошує Р. Дарендорф на сторінках переробленого на основі аналізу подій 1989–1990-х років у Східній Європі «Нарису про політику свободи», – це антагонізм прав і їх забезпечення, політики та економіки, цивільних прав та економічного росту. Це в додаток постійний конфлікт між групами вдоволеними та потребуючими задоволення» [2, с. 5].

При цьому, дослідник уточнює, що в нових умовах функціонування суспільства «джерелом класового конфлікту є структури панування, які більше не мають абсолютного характеру традиційної ієрархії. Тема його – життєві шанси. У той момент, коли ці шанси будуть зв'язані не із правами, а лише з їхнім забезпеченням, соціальний конфлікт прийме нову форму» [2, с. 45].

Щодо реалізації на практиці останнього з розглянутих тверджень, слід зазначити, що навіть у самого автора цей процес представляється досить

безперспективним – «поки цей момент (*існування рівних прав – І.Д.*) не спостерігається ніде й, імовірно, ніколи не буде досягнутий» [2, с. 45].

Разом з тим, дослідником виокремлюються стійкі тенденції, які однозначно створюють сприятливі умови для розвитку такого виду конфлікту. Це:

по-перше, стрімке зростання так званого «класу більшості»;

по-друге, індивідуалізація соціального конфлікту у відкритих суспільствах («люди при найменшій можливості намагаються просунутися вперед власними силами», «індивідуальна мобільність займає місце класової боротьби» [2 с. 214]);

по-третє, розвиток у суспільстві стану аномії, що охоплює всі сфери соціального життя (з одного боку, «людям не знаходять їхнього застосування в суспільстві, і тому вони не почувають себе зв'язаними його правилами», а з іншого – «у суспільства падає довіра до власних правил і воно просто перестає силою домагатися їхнього дотримання» [2, 215]).

Виходячи з цього, Р. Дарендорф робить обґрунтований висновок щодо життєвого простору сучасного головного конфлікту, а саме: «у сучасних суспільствах ОЕСР (*держави, що входять до Організації економічного співробітництва та розвитку, тобто, так званій «перший світ» – І.Д.*) немає класового конфлікту в його класичному розумінні... Звичайно, існують залишки колишнього конфлікту. Клас більшості як і раніше веде свої бої за перерозподіл..., але класи не утворюють головного базису для конфлікту» [2, с. 209].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз теоретичної спадщини Р. Дарендорфа конфліктологічного змісту дозволяє зробити такі висновки.

Ні з позиції основних тверджень його так званої «теорії класів і класового конфлікту», ні в контексті розвитку положень його так званої «ліберальної теорії конфлікту» соціальні рухи не є самостійним видом відповідного варіанта групової боротьби.

У межах використання концептуальних положень першого варіанта його теорії соціальні рухи в індустріальному суспільстві можна розглядати як один з каналів перетворення прихованих інтересів на явні інтереси в контексті здійснення трансформації так званих квазігруп в «групи інтересів» класового типу.

З позиції застосування основних тверджень його модифікованого варіанта теорії соціальні рухи в сучасному суспільстві (суспільстві модерну) необхідно розглядати одночасно як:

– один із каналів перетворення прихованих інтересів на явні інтереси в контексті протистояння новому панівному класу («класу більшості»), який, з одного боку, закріпив і забезпечив у суспільстві на досить високому рівні певні права для його громадян, а з іншого – продовжує встановлювати границі, що перешкоджають отриманню тих же прав і можливостей для деяких інших його представників (тобто, у життєвому просторі класичного класового конфлікту);

– один із варіантів прояву громадської ініціативи, тобто, «люди борються або за рівну оплату жіночої праці, або проти певних форм забруднення навколишнього середовища, або за роззброювання, але роблять це, опираючись на загальний для всіх цивільний статус» [2, с. 210] (тобто, у життєвому полі сучасного соціального конфлікту).

Цей розгляд повинен здійснюватися й в контексті всебічного аналізу двох вищезазначених тенденцій із життя сучасного суспільства – зростання рівня індивідуальної мобільності та поширення аномії (соціального стану, «при якому порушення норм не призводить до покарання» [2, с. 215]).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гидденс Э. Девять тезисов о будущем социологии / Э. Гидденс ; [пер. с англ. Е.В. Якимовой] // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем.. — 1993. — Т. 1. — Вып.1. — С. 52—87.
2. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы / Р. Дарендорф ; [пер. с нем.]. — М. : «Российская политическая энциклопедия», 2002. — 288 с.

3. Денисенко И.Д. Эволюция теории конфликта в западной социальной философии / И.Д. Денисенко. — Харьков : ООО «ОВС», 2002. — 288 с.
4. Павлова Т.В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории / Т.В. Павлова // Политические исследования. — 2008. — № 5. — С. 113—124.
5. Савельева Т.П. Сучасні суспільні рухи: визначення теоретико-методологічних засад дослідження / Т.П. Савельева // Сучасне суспільство : політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки : зб. наук. праць / Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. — Харків, 2016. — Вип. 2 (12). — С. 169—182.
6. Скокова Ю.А. Социология общественных движений: возможности и ограничения основных теоретических концепций / Ю.А. Скокова // СОЦИС. — 2014. — № 3. — С. 132—140.
7. Civil Societies and Social Movements. Domestic Transnational, Global / ed. by Ronnie D. Lipschutz. — L. : Ashgate Publishing Company, 2006. — 542 p.
8. Dahrendorf R. Class and Class Conflict in Industrial Society / R. Dahrendorf. — 2nd ed. — Stanford, California : Stanford University Press, 1965. — 350 p.
9. Weber K. Social Movement Theory and Organization Studies [Електронний ресурс] / K. Weber, B. King. — Режим доступу : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.431.523&rep=rep1&type=pdf>
10. The Politics of Social Protest: Comparative Perspectives on States and Social Movements (Social Movements, Protest and Contention) Paperback / ed. by J. Craig Jenkins, Bert Klandermans. — L. : UCL Press, 2005. — 192 p.
11. Tarrow S. G. Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics / Sidney Tarrow. — 3rd ed. — Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2011. — 355 p.
12. Tilly Ch. Social Movements 1768 – 2012 / Ch. Tilly, L. Wood. — 3rd ed. — L. : Paradigm Publisher, 2013. — 192 p.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2017